

ondervond hij aan den lijve toen hij in 1946/1947 regeringsonderhandelaar in de Inter-Allied Reparations Agency te Brussel was en eind 1947 Nederlands expert bij de Economie Commission for Asia and the Far East op de Philippinen. Op die laatste conferentie kwam hij tevens in contact met vertegenwoordigers van de Republiek Indonesia. De soevereiniteitsoverdracht maakte hij op de Indonesische archipel zelf mee. Vervolgens biedt het hoofdstuk over zijn periode op het ministerie van financiën een uitstekend overzicht van twintig jaar Nederlandse begrotingspolitiek. Van Lennep toont zich hier een ware autoriteit: zeer gecompliceerde monetaire kwesties worden op een begrijpelijke wijze besproken. In dezelfde periode was Van Lennep betrokken bij overleg in het kader van het IMF, de Wereldbank en de OEES (vanaf 1961 OESO). De lezer wordt een blik gegund achter de schermen van talloze internationale onderhandelingen. Het Europese eenwordingsproces, en de positie van Nederland daarin, komt ter sprake wanneer Van Lennep een belangrijke rol gaat spelen in het monetaire overleg in het kader van de EEG. Tevens was hij vanaf 1951 tot 1969 lid van de raad van bestuur, respectievelijk commissaris, van de KLM en maakte zodoende de perikelen rond de reorganisatie van deze luchtvaartmaatschappij in de periode 1962-1964 van nabij mee. Zo biedt het boek voor elk wat wils.

Speciale vermelding verdienen de treffende karakterschetsen van ambtenaren en politici die Van Lennep van nabij heeft meegemaakt. Figuren als Van Mook, Beel, Hirschfeld, Liefstinck, Hofstra, Zijlstra, Witteveen, Vondeling, maar ook iemand als Albert Plesman, passeren de revue. Ofschoon Van Lennep zich in zijn woordkeus de top-diplomaat toont die hij altijd geweest is (eventuele kritiek op bepaalde personages wordt mondjesmaat en dan nog slechts tussen de regels geuit), weet hij genoemde personen met behulp van de nodige anekdotiek en met gevoel voor humor, uitstekend te kenschetsen. Van Lennep heeft een heldere stijl en overdrijft nooit zijn eigen rol, hetgeen bij menig *mémoire*-schrijver nog wel eens anders wil zijn.

J. Brabers

H.-M. T. D. ten Napel, *'Een eigen weg'. De totstandkoming van het CDA (1952-1980)* (Dissertatie Leiden 1992, Historische boekerij I; Kampen: Kok, 1992, 424 blz., f65,-, ISBN 90 242 6625 4).

De totstandkoming van het CDA is één van de belangrijkste gebeurtenissen in de naoorlogse Nederlandse politieke geschiedenis. De politicoloog H.-M. T. D. ten Napel komt met zijn aan de Leidse universiteit verdedigde proefschrift de eer toe de eerste op uitgebreid bronnenonderzoek berustende publikatie over dit onderwerp het licht te hebben doen zien.

De auteur heeft pionierswerk moeten verrichten. Hij heeft daarbij, ondanks zijn politicologische achtergrond, gekozen voor een historische werkwijze. Een intensief archiefonderzoek — naast de partijarchieven onderzocht Ten Napel tal van persoonlijke collecties — ligt aan zijn studie ten grondslag. Voorts heeft hij, getuige zijn literatuurlijst, geen belangrijke publikatie over het hoofd gezien en hield hij met niet minder dan 38 personen vraaggesprekken.

Het resultaat van zijn ijver is een minutieuze reconstructie van een bijna dertig jaar durend proces. Na een kort inleidend hoofdstuk over het ontstaan van de christelijke partijen en hun ontwikkeling tot 1952, wordt de periode 1952-1980 in vijf hoofdstukken behandeld. Dankzij deze chronologische aanpak kan de lezer het proces stap voor stap, soms zelfs van vergadering tot vergadering, volgen. Het nadeel van Ten Napels werkwijze is dat het proefschrift bij vlagen het karakter van een naslagwerk krijgt, waarin niet de analyse, maar het verzamelen van de feiten vooropstaat. Daartoe draagt bij dat de auteur in zijn hang naar volledigheid soms onnodig lange citaten geeft, vaak letterlijk overgenomen uit de notulen ('spreker meent...'), hetgeen de leesbaarheid niet ten goede komt. Ondanks dit soort minpuntjes beschikt de historische wereld

met dit proefschrift over een uiterst betrouwbaar overzicht van de geschiedenis van de totstandkoming van het CDA, iets waarvoor in de toekomst nog veel onderzoekers Ten Napel dankbaar zullen zijn.

Ten Napel heeft het echter niet willen laten bij de feitelijke reconstructie van het proces, getuige zijn slothoofdstuk, waarin hij een overzicht presenteert van de integrerende en complicerende factoren in het fusieproces. De analyse die hij hierin geeft, roept echter vragen op.

De totstandkoming van het CDA is een door tijdgenoten met veel emoties beleefd proces geweest, waarin de centrale vraag die naar het bestaansrecht van de christelijke partij betrof. Dat bestaansrecht werd niet alleen bestreden door de polariserende PvdA, maar stond ook binnen de christelijke partijen zelf ter discussie. Over één ding was vrijwel iedereen het eens: voor drie naast elkaar opererende christelijke groeperingen was in Nederland geen plaats meer. Zij die het bestaansrecht van een christelijke politieke organisatie verdedigden, pleitten daarom voor een fusie van de drie partijen.

Dit fusieproces werd indertijd op twee manieren benaderd. Tegenstanders interpreteerden de onderneming als zuivere machtspolitiek en probeerden de nadruk te leggen op de verschillen tussen de drie partijen, teneinde het fusieproces te verstoren. Aan de andere kant benadrukten de pleitbezorgers van de fusie de aloude onderlinge verwantschap tussen de drie partijen en probeerden zij aan te tonen dat de christelijke partijen in het verleden ondanks hun organisatorische gescheidenheid eigenlijk al één gezamenlijke 'eigen weg' waren gegaan, die zij nu in één partij moesten voortzetten. De fusie was in hun ogen een stap, die logisch voortvloeide uit de historische verwantschap van de drie partijen.

Ten Napel laat er geen twijfel over bestaan welke interpretatie hij geeft aan het fusieproces. Zo omschrijft hij zijn studie al in zijn inleiding als 'een onderzoek naar de wijze waarop belangrijke delen van de orthodox-protestantse en roomskatholieke volksgroepen in ons land er... in zijn geslaagd de 'eigen weg' te vervolgen, die zij in de Nederlandse politiek vanouds... zijn gegaan (9)'. En in zijn slothoofdstuk concludeert hij 'dat de verschillen tussen de confessionele en christen-democratische partijtypes—en daarmee tussen ARP, CHU en KVP enerzijds en CDA anderzijds — niet dienen te worden overschat'. Hij constateert 'naast enkele veranderingen ... vooral ook veel continuïteit, met name op het punt van de wens een expliciete relatie te leggen tussen het christelijk geloof en het politiek handelen' (372).

De 'eigen weg' van de christelijke partijen zou volgens Ten Napel vooral bestaan uit de grondslag en de politieke koers, welke hij ziet als de twee 'voornaamste identificatiepunten van confessionele en christen-democratische partijen' (12). Uit Ten Napels boek blijkt echter juist dat er ten aanzien van deze punten nogal wat strijd is geweest over de 'eigen' weg. Die weg wordt volgens Ten Napel vooral bepaald door de wens een verband te leggen tussen geloofsovertuiging en politiek handelen. Over de vraag hoe dit verband gelegd moest worden (de grondslag) en welke politieke consequenties dat moest hebben (de politieke koers) was men het echter verre van eens, daarvan getuigt Ten Napels boek in de eerste plaats.

Zo zijn er in die strijd door betrokkenen heel wat verschillende 'wegen' voorgesteld. Ten Napel citeert ARP-voorzitter Berghuis die in 1967 een rede hield over de 'andere weg' van de christen-democratie (113). Volgens Berghuis was die 'evangelisch-radicaal' en niet 'centrum-achtig'. In zijn conclusie stelt Ten Napel voorzichtig dat deze weg van Berghuis 'waarschijnlijk niet, althans niet geheel' overeenkomt met de eigen weg die het CDA is gegaan (370-371). In het boek worden nog tal van andere wegen voorgesteld, zoals die van Couwenberg (87), Aantjes (224) of Steenkamp (227).

Het grootste probleem met Ten Napels stellingname is dan ook dat ze in de ruim 350 pagina's tussen het voorwoord en de conclusie te weinig wordt onderbouwd en zelfs eerder lijkt te worden tegengesproken. Voor de in het slothoofdstuk getrokken conclusie dat de 'wens om een

expliciete relatie te blijven leggen tussen het christelijk geloof en het politieke handelen' voor de totstandkoming van het CDA 'in het bijzonder' van betekenis is geweest (353), worden in de voorafgaande hoofdstukken weinig argumenten geleverd.

Ook andere conclusies zijn wat algemeen geformuleerd. Zo wordt gesteld dat personen zowel een integrerende als een complicerende factor hebben gevormd en dat de 'kerkelijke, theologische, maatschappelijke en politieke veranderingen die zich in Nederland na de Tweede Wereldoorlog hebben voltrokken' een integrerende rol hebben gespeeld (356). Ook het verlies aan politieke invloed wordt aan de debet- en creditzijde opgevoerd, zonder dat er een antwoord wordt gegeven op de klemmende vraag welke rol de electorale factor moet worden toegeschreven.

Getuige zijn voorwoord is de auteur zelfde eerste om toe te geven dat zijn studie een 'voorlopig karakter' heeft. Ten aanzien van de analyse van het fusieproces valt na de pioniersarbeid van Ten Napel nog werk te doen. Daarvoor is met dit proefschrift een betrouwbare basis gelegd.

R. S. Zwart

S. Dumont, e. a., ed., *In haar verleden ingewijd. De ontwikkeling van vrouwengeschiedenis in Nederland* (Zutphen: Walburg Pers, 1991, 192 blz., f39,50, ISBN 90 6011 764 6); E. Offers, e. a., ed., *Vrouwen wegen wetenschap. Een keur van vrouwenstudies Groningen* (Groningen: IWEV Interfacultaire werkgroep emancipatievraagstukken/vrouwenstudies, Rijksuniversiteit Groningen, 1991, 186 blz., ISBN 90 9004602 X).

Ter bespreking zijn hier twee overzichtsbundels: één geeft vijftien jaar ontwikkeling op het terrein van de vrouwengeschiedenis weer, de ander werpt een blik op de resultaten van vrouwenstudies in diverse disciplines aan de Rijksuniversiteit Groningen.

In haar verleden ingewijd is een bundel uitgekomen ter gelegenheid van het vijftienjarig bestaan van vrouwengeschiedenis in organisatorische vorm aan de Nederlandse universiteiten. Het is de bedoeling van de samenstellers om door middel van bijdragen van diverse historicae inzicht te verschaffen in de beoefening van vrouwengeschiedenis in Nederland. De theoretische en organisatorische ontwikkelingen passeren de revue, alsmede de geschiedenis van het Internationaal archief voor de vrouwenbeweging in haar beginjaren. De artikelen worden afgewisseld met interviews met bekende en minder bekende beoefenaarsters van vrouwengeschiedenis.

Een goed artikel is dat van de Nijmeegse historica Maria Grever, waarin ze onder de pakkende titel 'Waarom Troelstra wel en Joke Smit niet?' beschrijft hoe het eindexamen vrouwengeschiedenis in 1990 en 1991 tot stand kwam. Grever was zelf nauw betrokken bij het hele gebeuren en heeft bovendien een archief bijgehouden over deze kwestie. Eén van de opmerkelijkste gegevens is wel dat meisjes op het vwo voor het eerst beter scoorden dan jongens bij het cse-geschiedenis. Deze hogere score werd aantoonbaar teweeggebracht door het cse-vrouwengeschiedenis. Een leuk interview in deze bundel is dat met de Groningse historica Josine Blok. Zij geeft een kritische terugblik op de ideologische ontwikkeling in vrouwengeschiedenis/studies, waarbij ze het dogmatisme dat eind jaren zeventig, begin jaren tachtig hoogtij vierde aan de kaak stelt.

In haar verleden ingewijd geeft als geheel een aardig overzicht van de ontwikkelingen op vrouwengeschiedenisgebied, maar stijgt qua niveau niet uit boven het populair-wetenschappelijk genre. Dit in tegenstelling tot de bundel *Vrouwen wegen wetenschap*, waaraan een zwaardere status kan worden toebedeeld.

De sociale wetenschappers Doomenbal en Timmerman wijzen er in een inleidend artikel onder meer op hoe belangrijk het *gender-begrip* zoals gebruikt door de Amerikaanse historica